

SBÍRKA PRACÍ KE 100. VÝROČÍ
ROZENÍ JAROSLAVA PETRČKA

JOSEF PETRČEK MEMORIAL VOLUME

(to centenary of his birthday)

Upraveno : Pavel Bosák / Práce byly předneseny na semináři k otázkám Českého krasu, který proběhl v Karl-
štejně u Farcouna dne 28.5.1981 / Edited by : Pavel Bosák / Contributions were submitted on the Seminar to
the topic of the Bohemian karst, organized by the Czech Speleological Society, May 28, 1981, Karlštejn near

žické poměry, nýbrž i o celkový stav poznání kvartéru v jeho době, který zejména právě ve sféře jeho hlavních zájmů byl natolik nízký, že mnohé zjištění prostě nebylo možné objektivně zhodnotit.

A přece Petrbok neúnavně hromadil další a další materiály, i když jejich plně vyhodnocení muselo často zůstat jen hubbou budoucnosti. Zde sehnal rozhodující úlohu jeho podivuhodný pracovní elán, který ho neopustil od mladických let až do smrti. Petrbok se nezřídká zamýšlel nad smyslem své práce, nad jejími cíli a výhledy, a čas od času o tom i napsal několik řádek. Ty nám dnes mohou povědět často víc než celé dlouhé rozborů. Byl si vědom toho, že jeho nálezy a postřehy jsou jednotlivými kamínky rozsáhlé mozaiky celkového poznání a že se jednou dočkají ocenění, které jim právem náleží, ale že z těchto výhledů již nebude žítit on sám, nýbrž jeho nástupci. V tom byla jeho slova opravdu prorocká.

Dnes, s odstupem let, se jeho vědecký a lidský odhas již rysuje daleko jasněji než v době jeho smrti a je proto na místě, pokusit se ho jasněji znázornit:

- 1) Petrbok se zasloužil o rozvoj nových směrů ve výzkumu kvartéru, především v oboru terestrických zápisných uložených, v nichž hlavní roli hraje paleontologický materiál, především měkkýši.
- 2) Následně zůstával komplexní pojetí výzkumu, který musí uplatňovat veškeré dostupné metody přímo dovedecké, pokud možno v korelaci s archeologií.
- 3) Ukázal význam soustavné práce v terénu, která musí vycházet z poznání pokud možno vysokého počtu lokalit v rozmanitých stanovištních podmínkách a ze vzájemného srovnání všech výsledků.
- 4) Zasloužil se o poznání Českého krasu nejen jako území mimořádného významu z hlediska geologie kvartéru, ale jako svérázná oblast, která v českých zemích zaujímá ojedinělé postavení a zaslouhuje plně ochrany. Připravil tak půdu i pro vyhlášení Českého krasu za chráněnou krajinnou oblast tím, že uvedl tento pojem do povědomí širší veřejnosti.

Z našeho, byť jen krátkého rozboru je zřejmé, že dílo Jaroslava Petrboka přineslo trvalé hodnoty a že do značné míry připravilo půdu pro rozvoj některých nových směrů ve výzkumu kvartéru, které lze nejen vplně uplatnit v našich poměrech, ale i v jiných oblastech střední a jižní Evropy a členitým terénech USA. Je i se skromnými prostředky, jak technickými, tak finančními lze vykonat mnoho užitečné práce, jen máme-li patřičnou vůli a chuť. V tom tkví v prvé řadě jeho odkaz dnešku a příjdem-li někdy na jeho poslední lokalitu v lomu na Kobyle a pohledneme-li na pamětní desku na skalní stěně nedařko naší školy, již se do lomu vchází, zamysleme se aspon chvíli nad tím co vykonal a co z toho vyplývá i pro naši dobu.

Adresa autora :
MUDr. Vojen Ložek, DrSc.
Ústav geologie a geotechniky ČSAV
Laboratoř kvartérní geologie
110 00 Praha 1 - Navrátilova 12

Literatura

BRANCO, J. V. (1901): Měkkýši českého plistoceanu a Eocéanu. Arch. přírodověd. proz. Čech, 11, 5 : 1-82. Praha.

FRUHLICH, J., SKLENÁŘ, K. (1976): Die paläolithische und mesolithische Höhlenbesiedlung des Bohemischen Karstes. Bonner Archaeol. Pragenses, 16 : 1-122. Praha.

LOŽEK, V. (1955): Měkkýši Československého kvartéru. Rozpr. Ústř. úst. geol. 17 : 1-510. Praha.

LOŽEK, V. (1962): Jaroslav Petrbok a jeho význam pro československou kvartérní geologii. Anthropozoologica (Praha), 11 : 7-11.

MEMO, WORK, AND LEGACY OF JAROSLAV PETRBOK (TO THE CENTENARY OF HIS BIRTHDAY)

J. Petrbok, born in Prague, began his paleontological investigations before the I. World War under the influence of J. F. Baboř. He worked in a number of areas, particularly in the Labs Valley and also in Bohemian Karst. He participated in archaeological excavations of caves conducted by J. Axamit, A. Štokký, B. Hájek etc. and later he dealt with slo-

pe fluvial and spring (= calcareous tufas) sediments containing fossil Mollusca. He visited also other karst areas, particularly in Slovakia and also in foreign countries, e.g. Bulgaria and Israel.

During these investigations he extended his interest on the Quaternary as a whole including the archaeology. From the present-day point of view his research methods were rather imperfect so that in many cases he could not provide suitable results, Petrbok, however, shew by his indefatigable work new ways in Quaternary research, mainly in the Late Pleistocene and Holocene which in karst areas can be investigated by paleozoological methods in correlation with sedimentology, pedology and archaeology. Thus, he made possible a new approximation to Holocene problems, since the new research work using modern more exact methods has been based on his results. This is his permanent merit.

JAROSLAV PETRBOK - SVÉRÁZNÝ BADATEL

Jiří KOVANDA

Postava Jaroslava Petrboka byla po celá desetiletí mezi geology, paleontology, archeology, ale i botaniky a přírodovědci více, stejně i jako mezi obyvateli Českého krasu i jiných míst, kde působil, opředená nesčíslnými historkami a podivuhodnostmi. Bylo to způsobeno svérázností celého života Petrboka, který mnohdy diametrálně se lišil od "zdravého průměru" většiny lidí kolem něho (vezměme si např. samotnou skutečnost, že Petrbok kopal v jeskyních, což samo o sobě byla v té době činnost zahalená tajemstvím, k tomu jeho plnovous, ustrojění, atd.). Protože těch, kteří se mohou pyšnit tím, že se s Jaroslavem Petrbokem dobře znali, či že s ním dokonce spolupracovali stále ubývá (zemřel 14. prosince 1960), byl jsem vyzván, abych zvláště mladším pracovníkům přiblížil jeho postavu z vlastních poznatků.

Seznámil jsem se s Petrbokem v roce 1948 prostřednictvím Radvana Hornáho (dnešního ředitele Přírodovědného muzea Národního muzea v Praze). V té době jsme oba pod jeho vedením začli svoji kariéru výzkopy Radvanské a Jirkovské jeskyně (jak je po nás nazval). Ta první byla na svahu Javoroky nad Budnanami, ta druhá na Mramoru u Litně. Pak jsem s Petrbokem absolvoval měsíce plavení fosiliferních kulturních vrstev v Dolních Věstonicích z výkopu B. Klíny a od roku 1950 jsem s ním (a se svojí matkou) pracoval v nově objevených jeskyních na Zlatém koni u Koněprus a po téměř tři roky při výzkumech Chlupáčovy sluje na Kobyle u Koněprus. Vedle toho jsem s J. Petrbokem uskutečnil řadu exkurzí po Českém krasu. Za Petrbokem jsem chodil často také do jeho pracovní v Národním muzeu, a to ještě řadu let po skončení naší spolupráce na Kobyle v r. 1953. Rovněž jsem navštívil mnohé jeho přednášky opět většinou v Národním muzeu. Byl jsem tedy jedním z žáků jmenovaného badatele, který měl možnost poznat tohoto muže v jeho relativně pozdním věku dostatečně blízce, abych povyprávěl o jeho některých vlastnostech.

Kým vlastně Jaroslav Petrbok byl ?

Byl rodákem z Prahy (narozen 25. října 1861), učitelem v Nedomicích a Kjeticích v Polabí a v Kyjích u Prahy až do roku 1922. Jeho neobyčejný zájem o přírodní vědy a z nich zvláště o měkkýše a čtvrté hozy, později doplněný i o archeologii, stále hlouběji a hlouběji zdokonalovaný, vedl k ukončení jeho pedagogické činnosti a k přechodu do paleontologického oddělení Národního muzea v Praze, kde pracoval až do své smrti - celkem 38 let. Petrbok však nebyl nikdy řádným zaměstnancem Národního muzea, ale pouze jeho externím pracovníkem, který v něm sice musel žít neobyčejně skromně, ale zato v naprostém klidu, takže se mohl plně věnovat pouze svým zájmům. A ty byly opravdu mnohostranné.

Jaroslav Petrbok byl na svou dobu tím, koho dnes jmenujeme jako přírodovědného polyhistora. Přesto, že jeho oficiální ukončené vzdělání bylo pouze středoškolské, sám se po většinu života stále vzdělával studiem odborných knih, jazyků, ale absolvoval i řadu přednášek na několika fakultách Karlovy universi

ty. Tak získal na svou dobu neobyčejně solidní přehled jak o přírodovědných, tak i duchavědných oborech, které z něho učinily nadšeného obdivovatele a znalce přírody, jejího poznávání se stalo výšnivou náplní celého jeho života. A nezůstalo jen u přírody, ale Petrbock přešel i na studium historie člověka a celé lidské společnosti i v tom nejpolitističtějším slova smyslu. Jediné znalosti, obdiv a láska k přírodě byly motivací jeho přetvřených zasvěcených oficiálních a zvláště bezprostředně přednesených přednášek, vystoupení, vyprávění a vzpomínek, at už na forech nejvyšších, jak sám říkával "posvěcených," tak třeba mezi skalníky, dětmi a pod., jeho literár ní tvorbu nevyjímaje.

Hlavními rysem práce J. Petrbocka byly po celý jeho život nesmírná píle a neúnavnost. Neexistoval pro něho nikdy pojem osobního volna (neděle, dovolená a pod.). Když měl před sebou nějaký cíl, nemusel přilít spát, téměř jíst, nevadilo mu škarade počasi. A zpravidla nepracoval jen na jednom svém problému. Vždy se mu prolínala odborná činnost v terénu či v pracovně s přípravou přednášek či různých vystoupení, počínaje od ochrany přírody, výklady botanické, archeologické a geologické až po ostré politické disputace. A k tomu nesmírná publicistická činnost. Zmíněná píle v práci mu vydržela v neustanné míře až do jeho smrti. Vzpomínám si např. na naši spolupráci v Dolních Věstonicích či na Kobyle u Koněprus, kdy já jako student, plný síly, jsem byl často až na pokraji vysílení a nade zlou stařík Petrbock kopal bez potu a vyčerpání dál. Svoji kondici odvodňoval sportováním v mládí, které mu vytvořilo kostru, která se neunaví. Asi měl pravdu.

Tím, že absolvoval učitelský ústav a měl za sebou dvacetiletou práci učitele, byl skvělým pedagogem i při své vědecké práci. Zvláště mladým, začínajícím pracovníkům byl nepostradatelným učitelem. Svým příkladem nadšen k práci a podporováním zájmů mladých lidí, ale třeba i skalníků či hajných tím, že stále vše vysvětloval, předváděl, rozvíjel jejich znalosti a vědomosti. Pokud s ním někdo jezdil do terénu další dobu a on si ho oblíbil, pak nikdy nezapomněl přinést mu vždy nějaký buď svůj či jiný, jím uznávaný separát nebo knihu a tak jsme často od něho získávali i tisky, dávno neexistující, jako byly např. některé Baborovy a Frankenbergovy práce, sešity J. Dlouhého "Měkkýšů českých" či měkkýši D. Gayera a pod., nebo jeho staré cestopisy, práce o Tetině J. Azamita či jeho knihu "Pračlověk".

Petrbock byl naprosto čestný, nepokořitelný člověk který dokázal hájit své názory proti komukoli, i když dobře věděl, co vše při tom riskuje. Jsou dobře známý Petrbockovy výpady proti v protektorátu do Jech nasazenému archeologovi L. Zetzkovi, který " si dovolil " převést v jeskyni Nad Kačákem po Petrbockovi revizní výkop. Rovněž památka jsou disputace Petrbocka s profesory R. Kettnerem, F. Němejcem, J. Bohmem, J. Filipem, J. Kuským a mnoha dalšími. Petrbockovy neochrošené výstupy, často nikým nepodporované, pamatují i mnozí veřejní a političtí činitelé. Pro Petrbocka totiž každé dogma bylo nepřijatelné a vše, co odporovalo jeho logice, veřejně na padl. Ale dá se říci, že to vše činil proto, aby svými vystoupeními hájil dle svého svědomí věci dobré, všeobecně prospěšné. Nejvíce ze všeho nenáviděl lidskou hloupost a domýšlivost, s níž prakticky nikdy nepřestal bojovat. A potom slepé plnění nesmyslných nařízení, příkazů a každé omezování osobnosti. Terčem jeho invektiv v této souvislosti byli zvláště policajti z první republiky, a to nejen u nás. Prakticky v každém jeho cestopise najdeme větu: "Byl (nebo Stál) tam policajt, blbý jako včelky", atd.

Znalosti přírody a obdiv Petrbocka k ní ho vedly k její neochrošené ochraně, jak již zmíněno výše. Petrbock neopoměl vždy vystupovat jako nekompromisní obhájce a ochránář všeho, co se zachování přírodních či historických objektů či regionů souviselo. Byla to jednak řada článků a přednášek stylisovaných jako výzva k zachráně a ochraně, jednak stále přesvědčování a vysvětlování třeba i v denním tisku proč ten či onen věv či objekt musí být neporušen a zachován pro příští generace. A více než škody, způsobené z neznalosti, napadal vždy ostře nositele škod na přírodě a kulturních památkách, způsobených vědomě, at už ze zlétných důvodů (třeba při nekontrolované těžbě některých vzácných hornin, př. tra-

vertin), nebo z prostého vandalství.

Další kladnou vlastností J. Petrbocka byla jeho činnost jakožto popularizátora vědeckých výzkumů. Petrbock dokázal informovat současně vědce-odborníky i stejně obratně a srozumitelně populárněvědecky celou veřejnost o svých objevech, či o novinkách vědy jiných. Proto se jeho spisovatelská činnost soustřeďovala vedle odborných časopisů také do nejrozšířenějších deníků, týdeníků, měsíčníků a pod., stejně jako do různých, s geologií a přírodními vědami třeba vůbec nesouvisejících sborníků. Proto je tak obtížné obsáhnout dílo J. Petrbocka právě pro nedostupnost některých starých, často užce lokálních "plátků". Smyslem celé této široké popularizačorské činnosti Petrbocka byl cíl rozšířit poznání co největšího počtu lidí a dát mu do podvědomí informace, které považoval za důležité, aby tak v nich vzbudil další zájem o přírodu a její ochranu. Dnes bychom řekli, že Petrbock kolem sebe šířil osvětu.

Petrbock však byl (zvláště ke staru) sverepým zastáncem mnohdy překonaných názorů a metod práce. To se projevovalo třeba při konfrontaci s pracovními metodami mladších pracovníků, jako byli např. V. Ložek a F. Prošek. Petrbock byl především paleontolog a archeolog - sběratel. Tím je vysvětleno vše. Pro něho byl předmět zájmu nález sám a terpeve potom jeho situace v profilu a další okolnosti. Proto bral Petrbock často lokalitu jako celek, sběry z vrstev se mu poměhaly, sbíral i z osypů pod profily apod. (i když jeho práce často mluví o opaku, neboť v nich uvádí stručně popisy vrstev profilů, příp. i jejich nártů). Nikdy však nepublikoval detailně zpracované, však i bohatě členěný profil pekně vrstvu po vrstvě nad sebou, aby tak dostal postupný vývoj měkkýšů a tím i paleoekologických změn na lokalitě, i když lokality s takovými profily publikoval. Proto se mu občas stávalo, že jeho seznamy druhů z publikovaných profilů tvořili zástupci více ekologických skupin a ovšem také ulity relativně různě staré. To ovšem vyplývalo z jeho pracovních postupů, které si osvojil v době svého mládí a jichž se nehodlal nikdy zbavit, jakožto osvědčených, i když měl možnost studovat např. Ložkovy práce. Rovněž setrvávání na svém litochronologickém systému ("neolitických černozezi, rezavých a bílých hlín z jeho atlantického litorinienu") holocenu bylo pro něj apriorním kvartérně-geologickým kritériem, které hájil i přesto, že dávno bylo známo, že černozezi mohou být i starší, že mnohé, černé vyhlížející půdy nejsou vůbec černozezi atd., atd., Také nové, na zá kladě anatomie získané poznatky o změnách a o zařazení některých druhů měkkýšů jen velmi neochotně přijímal a po řadu let setrval na starém, jím po léta poukívaném označení, čímž vnašel do literatury zbytečné staré synonyma. Chyb se dopouštěl i v genetickém a litologickém určení některých pleistocenních faun (např. jeho "terasové malakofauny" od Unětic a Přezletic jsou faunami různých typů sladkovodních vápenců, které se na terasách uložily daleko po písčokřemíkové akumulaci řek), atd. Tím vším a mnoha dalšími, úpěnlivě bráněnými svými názory nechtě zlehčoval mnohdy výsledky své úsilovné, často mnohaleté práce.

Petrbock byl v první řadě terénním pracovníkem. Tím se ostře odlišoval od většiny jiných badatelů, kteří svoji pracovní opouštěli jen velmi sporadicky. Petrbock věděl, že příroda je nejlepší učebnicí a že samotná teorie vyčtená z knih může vést na scestí. Tím ovšem nechceme říci, že by psanými informacemi opovrhoval, nebo že by je zamítal. Naopak! Své terénní výzkumy vždy porovnával se vším dostupným, publikovaným. Do terénu jezdil vždy připraven teoreticky, ale vlastní poznatky mu byly nade vše. Proto také jediné díky stálému chození po terénu objevil stovky nových lokalit, přehodnotil lokality dříve popsané, objevil nové druhy a poddruhy měkkýšů atd. A jak psáno výše - v terénu mu nevadil déšť, často ani sníh či mráz. Proto byly některé výzkumy Petrbocka i fyzicky velmi náročné (např. některé výkopy v Českém krasu). Většinu manuálních prací, spojených s výzkumy si po celý život prováděl rovněž sám.

Proto, že Petrbock byl především terénním pracovníkem, poznal ho každý snadno podle jeho nekonvenčního oblečení, které se neměnilo po většinu roku. Kdo Petrbocka znal potvrdí, že jeho "modní styl" byl mnohdy doslova oštresný, založený předně na účelnosti při terénních výzkumech. Nechtěl s sebou do terénu

několikrát ocenit. Zvláště při našem pobytu na jižní Moravě, kdy jsme dostali od mikulovského geologa K. Jüttnera několik odložených hrnců a pávní. Jako významný specialista byl však Petrbok na různé čaje, které vařil vždy přímo v terénu z čerstvě nasbíraných bylin. Přesně věděl, které byliny se dají vařit společně, kolik je jich třeba dát, aby čaj byl chutný a hlavně proti které chorobě je takový "chaerolin" (jak říkal svým čajům) dobrý.

Petrbok používal všeobecně známý, svérázný "lidový" slovník, který lidem, kteří ho potkali v živo té poprvé vyrazil dech. Měl ho po ruce prakticky všude, bez ohledu na společnost; jen v blízkosti šel se mírnit. Zvláště v přítomnosti mé matky býval až nepřirozeně slušný. Ale jeho slovník měl řadu odstinů v jeho dikci, které rozeznával jen ten, kdo s ním dříve spolupracoval. A mohu prohlásit, že mnohdy i jeho nejvalgárnější označení mohlo být v určité zvukové poloze výrazem jeho vřelého přátelství.

A tak se stal J. Petrbok jako všestranný excentrik ústřední a často i jedinou postavou celé řady po léta tradovaných, často až bizarních historek. Šlo jednak o skutečné, niším příliš nepřikráslené příběhy, jímž se i Petrbok sám od srdce zasmál, ale vyskytly se však i historky bud zcela vymyšlené nebo at úmyslně či neúmyslně (třeba výsledkem času) upravené a tím Petrboka ještě více karikující. Autorzy a tlumočníky takových rádoby vtipných pamfletů byli spravidla lidé, kteří se marně k Petrbokovi snažili přiblížit a dále lidé, kteří ho znali jen povrchně a kteří se ho snažili zlehčovat a nepřímou (sami v zákrytu) v určitých společnostech (třeba jako revanš za Petrbokovy invektivy vůči nim) i ublížit nebo ho zesměšnit.

Petrbok však dovedl i překvapit v kladném slova smyslu. Pamatují ho několikrát oblečeného v černých šatech, bílé košili a s kravatou při různých slavnostních příležitostech v Národním muzeu (za slavnosti ní je ovšem musel nejprve uznat sám). J. Petrbok rovněž nikdy nespomněl na jmeniny její matky, která s ním chodila kopat do Chlupáčovy sluje a přinést jí nějaký dárek, či květiny. I takový byl Petrbok!

Další rys Petrboka byl jeho postoj k různým úpravám češtiny. Vždy hlásal, že "všichni taková Travníčková a jím podobní by měli mít dobré středoškolské vzdělání, aby docenili Gebauera a češtinu zbytečně nepřemílili". Jednou také přijel na veřejnou schůzi MNV v Budzanech, když se jednalo o změnu jména obce buď na Karlštejn či Karlův Týn. Bojoval ještě společně s otcem R. Horného proti většině za název druhý, protože sice vítězily název Karlštejn etymologicky označil za překroucený germanismus. Stejně tak hájil vše české proti protektorátnímu němčení a falšování historie. Vyprávěl mi třeba, jakou špatnou službu národu odvedl v době protektorátu prof. Jiří Král, když tehdy zveřejnil své výsledky výzkumů o Vyšehradu, jimiž nahrál Němcům při jejich zpochybňování a překrucování naší a slovan-ské historie vůbec.

Petrbok byl také nadšeným fotografem. Pořizoval stovky snímků svými deskovými aparáty pro dokumenta- ci svých výzkumů, stejně jako nejrůznějších přírodních zajímavostí. Náplň některých fotografií byla však ekvipalentní Petrbokově nekonvenční povaze. Jako poměrně měřítko k profilům, či vohodům do jeskyní použil třeba postavu některé své právě oblíbené ženy v kombiné a pod. Po Petrbokovi však zbyl obrovský archiv dnes již neopakovatelných zá- běrů, uložený rovněž v Národním muzeu.

Petrbok nebyl žádný suchar. Měl dny, kdy se rád zasmál a zábavu také sám někdy i produkoval, i když její kvalitu mohl (s ohledem na její drsnost) zpravidla ocenit jen ten, kdo ho dobře znal. Cizím se mohly jeho vtipy zdát dost nevybíravé. Tak třeba ve vlaku, kde bylo plně obsazeno se začal najednou drbat a škrábat po celém těle a nahlas prohlásil: "Ty zase dneska berou" a za pár chvil si lidé začli odcouávat a v kupě bylo volno - a on se smál. Nebo v jízdním automatu u Vařatů na Václavském náměstí pravil k okolostojícím: "Tak si tu připadám jako ve chlívu". Na otázku cizích spoluujedlíků odpověděl: "Jím vstojte a civím do zdi - no né".

J. Petrbok byl rovněž naprosto čestný člověk. Když něco slíbil, vždy to také splnil. Nestalo se, že by někdy zapomněl. Rovněž při práci s mladými lidmi - svými žáky - byl naprosto korektní. Každý s nás, jeho "fuxů" někdy něco objevil, ale Petrbok

si nikdy nic nepřivlastnil. Naopak pomohl každému z nás radou a pomocí, jak a co začít publikovat a pokud některou námi nově zjištěnou věc publikoval sám - třeba v rámci souhrnné zprávy, vždy jasně uvedl autora nálezu a tím nám dával najevo, že i nás začínající bere jako sobě rovné.

A tak bychom mohli jmenovat další a další vlast- nosti svérázného badatele J. Petrboka, člověka, jehož vysoce plodný život byl opředen tolika, často až neuvěřitelnými historkami. My, jeho žáci, bychom však chtěli, aby se na J. Petrboka hledělo předně jako na neobyčejně pilného a vzdělaného člověka, který obrovským entuziasmem dovedl podchytit zájem začínajících přírodovědců o solidní výzkum a str- nouť je svým příkladem k práci tak, jak málokterý pedagog. A za to vše mu patří náš dík.

Adresa autora :

RNDr. Jiří Kovanda CSc.

Ústřední ústav geologický

118 21 Praha 1 - Malostranské nám. 19

JAROSLAV PETRBOK - RACY INVESTIGATOR

This contribution includes J. Kovanda's memories of Ja Petrbok's life, customs, research methods, results and mistakes.

VÝZNAM JAROSLAVA PETRBOKA PRO ČESKOSLOVENSKOU MALAKOZOologii.

Jiří KOVANDA

Hned v úvodu je třeba říci, že byl obrovský. První jeho práce o našich měkkýších ("Beitrag zur Kenntnis der Molluskenfauna von Bohmen") pochází již z r. 1908 a poslední ("Vertigo arotica Wallenberg 1858") z r. 1959. V mezidobí plných padesáti let vyšla úplná plejáda stovek drobných sdělení, přís- pěvků, ale i větších gamostatných prací (např. v Rozpravách II. třídy České akademie, ve Sborníku Státního geologického ústavu a Národního muzea, v Časopisu Národního muzea atd.), v nichž autor publi- kuje převážně výsledky svých studií, týkajících se jak recentních, tak zvl. fosilních (kvartérních i neogenních) malakofaun. Proto každý, kdo začne pra- covat s našimi měkkýši, musí nutně hned na počátku svého studia na Petrbokovy práce narazit a jeho vpravdě mamutí literární odkaz prostudovat.

J. Petrbok nebyl první, kdo se na našem území studiem měkkýšů podrobněji zabýval. Měl předchůdce zvl. v A. Slavíkovi, K. Brancosíkovi, A. Rzehakovi, R. J. Schubertovi, T. Kozmosovi, B. Klikovi a J. Kafkovi, ale hlavně v J. F. Baborovi, J. Uličném a Z. Frankenbergerovi. Zvláště J. F. Babor byl pro Petrboka velkým vzorem, a to nejen jako malakozoolog ale jako postava vědec vůbec. Jemu patří hlavní zá- sluha na tom kým a jakým Petrbok pak celý život byl.

Vedle domácích autorů vycházel Petrbok ještě z dalších, cizích malakozoologů a jejich děl. Byli to zejména: E. A. Rossmassler, C. A. Westerlund, S. Clessin, D. Gayer a další. Petrbok měl však také u nás současníky, jimiž byli zvl. F. A. Hlaváč, P. Jandačka, A. Culek, V. Smetana a po 2. světové válce hlavně V. Ložek a s ním J. Brabenec, S. Mácha a V. Hudec.

Jaroslav Petrbok byl však na rozdíl od všech vý- še jmenovaných autorů po všech stránkách ojedinělým zjevem (k tomu viz i článek: Jaroslav Petrbok - své- rázný badatel) a to se projevovalo i ve všech jeho pracích. Nadšený terénní badatel, na svou dobu dobře fundovaný teoreticky nejen v malakozoologii, osteo- logii, geologii, ale i v botanice, archeologii, pedo- logii, s autopsie znatel faun a geologie i paleo- historie Balkánu a části Blízkého Východu, přístu- poval ke studiu měkkýšů z nejrůznějších aspektů. Jako zoolog a paleontolog věnoval desítky svých pra- cí především variabilitě (tvarů, velikosti, zbarve- ní, ozdob, přírůstkových a spirálních linií, ústí a jeho ozubení, atd.) ulit a lastur a každou, nově zjištěnou formu, varietu, aberaci popsal a také se snažil o její vysvětlení - třeba vlivem určitých přírodních prostředí apod. Tak vznikly jeho práce

o plasticitách našich škeblí, murgafická zpracováni některých rodů helicid (s opakovanými názvy: minor, major, gigas, depressa, conoidea, unicolor, pallascens, pallidula, fasciata, atd.).

Dále publikoval předčasně zprávy, v nichž popisuje poprvé z Československa nově nalezený druh (či poddruh) nebo celé seznamy (biocenózy i thanatoocenózy) z jiných lokalit, a to jak recentních (včetně měkkýšů z náplaví potoků a řek), tak zvl. kvartérních (příp. neogenních). Petrček se sice snažil topograficky podchytnout všechny známé lokality jednotlivých druhů, ale sám tuto činnost nikdy systematicky neprováděl (i když byly oblasti, kterým se věnoval přednostně - př. Český kras), protože jeho pozornost byla roztržena vždy do řady jiných problémů, které považoval za přednější a zajímavější. Proto jeho soupisy druhů a jejich rozšíření byly více méně náhodné, založené na jednotlivých izolovaných výzkumech. Proto nenapsal žádnou práci o recentním rozšíření některého druhu plže, založenou na vlastních detailních sběrech té které oblasti. To je dluh, který zanechal svým pokračovatelům, kteří museli topograficky soupis recentních měkkýšů vypracovat prakticky od počátku sami.

Petrčeka totiž hned od začátku jeho výzkumů zajímali především měkkýši jakožto svědkové dřívějších období, zachování zvl. ve vrstvách různých hlin, travertínů, vápničitých slatin, svahovin, spraší a jeskynních výplní, podle nichž by mohl usuzovat na podmínky usazování vrstev s měkkýši a také event. na jejich stáří. V této činnosti navázal zvl. na A. Slavíka, J. F. Babora a z cizích autorů hlavně na D. Geysera. Jeho zájem v tomto směru byl pochopitelný, neboť se zajímal vedle měkkýšů se stejnou intenzitou i o osteologii, geologii, archeologii a dějiny vývoje člověka vůbec, mj. také jako o důkazy změn přírodního prostředí v nejmladší geologické minulosti Země. Proto se vždy snažil postihnout souvislosti a vztahy mezi typem sedimentu a jeho paleontologickým obsahem a získané závěry pak paralelizovat s event. nálezy archeologickými. V tomto směru byl J. Petrček skutečným průkopníkem a zakladatelem biostratigrafického pohledu na využití malakozoologie a to nejen u nás. On jako jeden z prvních na světě vůbec razil a hájil názor, že měkkýši jsou v terestrických uloženinách stejně dobře použitelní jako vůdčí "zkameněliny" pro rozlišování jednotlivých kvartérních období, jako je tomu u starších geologických útvarů s různými živočichy mořskými.

Tím se ovšem dostal k potřebě vybudovat stratigrafický systém, založený na kvartérních měkkýších. Jako základ ke svému schématu vývoje mladší části kvartéru - holocénu (tj. období posledních zhruba 10 000 let, známému u nás v době počátečních Petrčkových prací jen na základě archeologie a pak palynologických prací K. Rudolpha a A. Klečky) přijal stratigrafické schéma uloženin Baltského moře, doplněné právě o výsledky sledování paleoklimatických změn palynologickými analýzami rašelin a slatin. Tak vypracoval svoji stratigrafickou tabulku holocénu, která byla kompromisem obou schémat. Během let jí sice stále mírně upravoval a doplňoval ale v podstatě u ní setrval až do posledních let svého života.

Pokud se týká pleistocénu, byl Petrček vždy zastáncem quadriglacialismu. Čtyři ledové doby mu oddělovaly 3 doby meziledové. Pozůstatky glaciálů byly pro něho zvl. uloženy v spraších, interglaciálů horizonty fosilních půd ve sprašových sériích a akumulace terasových písčočterků. Interglaciální stáří teras odkládal třemi lokalitami, z nichž dvě - "Město" (1924) a Přezletice (1940) - řadil do interglaciálu prvního, tj. guz-mindelského a třetí - Čilec u Nymburka (1934) snad do interglaciálu posledního - "Wurmanského". Ironií bylo, že jak fauna Un-ti, tak i z Přezletic nejsou faunami "Wurmanskými", ale thalassocenózami sladkovodních slatin, původně z různých vápničitých slatin, které sedimentovaly na pravých písčočterkových terasových akumulacích v obou případech až v po glaciálu následujících teplých obdobích a nemají tedy s podloží níže terasami žádnou souvislost. Pouze fauna tzv. "Třetostovické" terasy z Čilce je skutečně terasová ale z počáteční fáze glaciálu! Touto skutečností jsme se dostali k dalšímu odkazu J. Petrčka - k nutnosti revidovat jeho lokality a závěry. Jeho omyly byly způsobeny v počátcích jeho výzkumů jednak určitými objektivními - nebyly tehdy dobře známy

ani geneze, ani litologie sedimentů, stejně jako biotopické a zoogeografické nároky a rozšíření recentních měkkýšů, tj. podklady, jichž by mohl Petrček použít ve svých paleoekologických a stratigrafických závěrech - a pak to byly (zvl. po druhé světové válce) i potíže subjektivního rázu. Petrček zarpustil setrval na svých názorech i pracovních metodách přesto, že již byly k dispozici nové údaje i moderní metodiky práce, které však Petrček úmyslně přehlížel. Tím si i do jisté míry znehodnotoval a zpochybňoval výsledky svých prací dřívějších.

Jinak členil Petrček pleistocén na základě fosilních měkkýšů převážně jen na glaciály a interglaciály, a z interglaciálů to byly pro něho téměř vždy fauny meziledové doby poslední, tj. riss - wurmské, což dokládá přítomností ulit plže "Campylaea banatica var. canthensis Beyrich", jehož považoval za vůdčí druh tohoto období. Proto do tohoto období řadil až do své smrti mj. i bihárskou faunu ze Stránské skály u Brna a pod.

Jako malakozoolog kvartéru však sebral Petrček obrovský materiál. Popsal desítky a desítky převážně jím objevených lokalit s bohatstvím fosilních měkkýšů. Jeho zájem se soustředoval jednak na určité typy sedimentů (jeskynní výplně, travertíny, atd. - viz. výše) a pak na určité regiony, jako byl výše zmíněný Český kras, nebo sv. Čechy, okolí Popradu, Trenčína, Loptov, atd. Počet publikací, zabývajících se tematikou vztahů měkkýšů ke kvartérním sedimentům a jejich využití pro stratigrafii zvl. holocénu je u něho nejvyšší a dosahuje skutečně několik stovek. Prakticky každá lepší, tehdy známá lokalita byla Petrčkem navštívena a měkkýši z ní někde popsáni. A to je další odkaz J. Petrčka - publikování řady drobných sdělení a článků v nejrozličnějších, často úzce lokálních periodikách, sbornících a dokonce i denících, dnes již velmi obtížně dostupných. K tomu přibývá další strast. Petrček popsal některé lokality třeba jen místním názvem, či názvem obce, která má třeba 2 či 3 stejné názvy na jiném okrese! Chybějí ale často i údaje zprávuující místo lokality (př. 1,5 km sz. od ...), atd. Proto je často velmi složité některé jeho, dodnes existující lokality v terénu ověřovat.

Rovněž třeba připomenout, že systém práce J. Petrčka v terénu - převážně sběratelské - dost poznamenal mnohé významné a dnes již neexistující lokality (př. výplně některých jeskyní v Českém krasu). To není myšleno jako výtka, ale jako skutečný obraz tehdejší metodiky práce, kterou si musel Petrček vlastně sám vypracovat. Proto se v seznamech druhů (vysbíraných převážně jen ručně přímo z vrstev) vyskytují hlavně druhy s velkými ulitami a to ve společenstvích, která po rozboru svědčí o jejich druhovém smíšení buď nepostřehnutím záluždnosti dynamiky sedimentace a vývoje poloh v profilech (zvl. třeba u jeskynních výplní), nebo sběrem z lokality jako celku (přip. z odpadu pod profilem) či pozdější manipulací se sběry v pracovně, při níž mohlo dojít k záměně etiket či sesypání materiálu při ztrátě etikety atd. Příkladem nelogicky smíšených faun najdeme v Petrčkových pracích celou řadu.

Závěrem je však třeba říci, že přes všechny kritiky malakozoologického díla Jaroslava Petrčka je třeba vyzdvihnout jeho význam zvláště v tom, že :

- 1) Uvěřejnil mnoho set, často velmi zásadních prací zabývajících se recentními, kvartérními i neogenními měkkýši Československa,
- 2) nastíral obrovský materiál recentních i fosilních měkkýšů,
- 3) popsal nové, poprvé v Československu jím nalezené druhy měkkýšů,
- 4) popsal celou řadu poddruhů, forem, variací, aberrací a deviací měkkýšů,
- 5) popsal desítky nových lokalit s výskyty kvartérních měkkýšů,
- 6) jako první u nás použil malakozoologii jako objekt vhodný k paleoekologickým a tím i stratigrafickým závěrům v kvartéru,
- 7) jako první u nás vypracoval stratigrafické schéma vývoje neslatinných a nerašelinových uloženin holocénu, založenou především na fosilních měkkýších,
- 8) věnoval vždy náležitou pozornost dnes tzv. klasickým kvartérním lokalitám, z nichž mnohé objevil, jiné zevrubně popsal a vyhodnotil poprvé,
- 9) snažil se ve svých podmínkách o komplexnost výzkumů na lokalitách, kde k tomu byly podmínky

